प्रथमाविभक्तिः

कर्तृवाच्य कर्ता में

- रामः ग्रामं गच्छति।
- बालकौ विद्यालयं गच्छतः।
- बालिकाः नृत्यं कुर्वन्ति।

कर्मवाच्य कर्म में

- कुम्भकारेण घटः क्रियते।
- बालकैः पुस्तकानि पठ्यन्ते।
- बालिकाभ्यां विद्यालयः गम्यते।

सम्बोधन में

- हे राम !
- हे सीते !
- हे मातः !

नाम मात्र में

- घटः
- पटः

अव्यय के योग में

- विषवृक्षः अपि सम्वर्ध्य
- मम नाम 'रामः' इति

द्वितीयाविभक्तिः

कर्म में	अनुक्ते कर्मणि द्वितीया भवति	देवः ग्रामं गच्छति। जनकः पुत्रं पालयति।

अनु के योग में	वत्सः धेनुम् अनुगच्छति।
क्त्वा योग में	सः पुस्तकं पठित्वा गच्छति।
तुमुन् योग में	सः जलमानेतुं गच्छति।
गत्यर्थक धातु के योग में	सः पुरीं गच्छति, अहं नगरं गच्छामि।
अधि + शीङ्	वानरः शाखाम् अधिशेते।
अधि + स्था	पथिकः धर्मशालामधितिष्ठति।
अधि + आस्	मृगः वने पाषाणम् अध्यास्ते।
उभयतः के योग में	मार्गमुभयतः वृक्षाः सन्ति।
परितः के योग में	ग्रामं परितः वनमस्ति।
सर्वतः के योग में	नगरं सर्वतः जलमस्ति।
अन्तरेण के योग में	धनमन्तरेण सुखं न लभते।
धिक् के योग में	धिक् पापिनम्
उपर्युपरि के योग में	उपर्युपरि वृक्षं मेघाः सन्ति
अध्यधि के योग में	अध्यधि लोकं हरिः
अधोऽधः के योग में	अधोऽधः मेघान् पर्वतः अस्ति

रुध् धातुयोगे
गोपः धेनु वनम् अवरुणद्धि
दण्ड् धातुयोगे
भूपतिः तस्करं शतं दण्डयति
प्रच्छ् धातुयोगे
अध्यापकः शिष्यं प्रश्नं पृच्छति
याच् धातुयोगे
याचकः धनिकं धनं याचते
पच् धातुयोगे
पाचकः तण्डुलान् ओदनं पचति
ब्रू धातुयोगे
गुरुः शिष्यान् धर्मं ब्रूते
द्वितीया
द्विकर्मकधातुयोगे

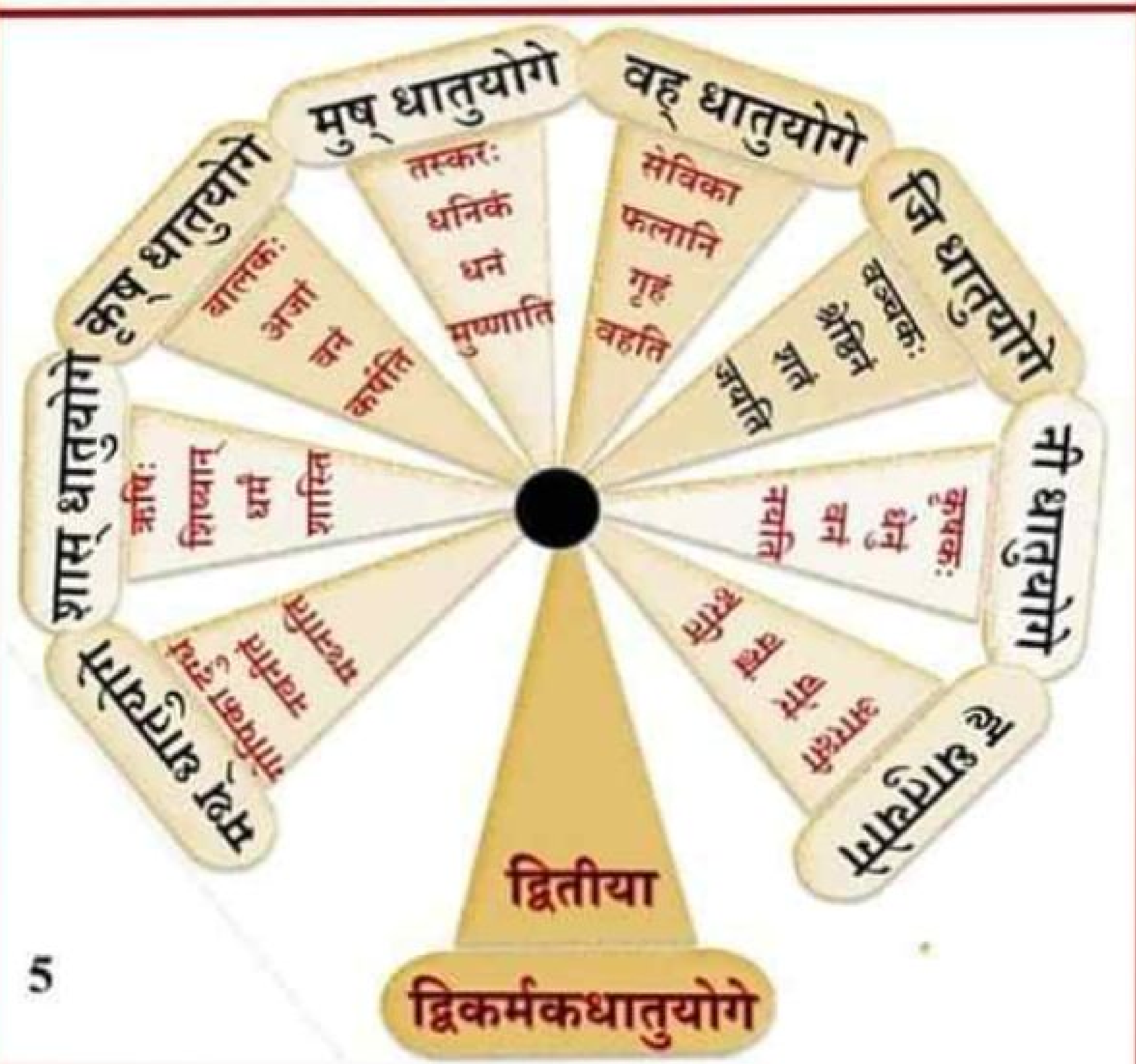
मुष् धातुयोगे
तस्करः धनिकं धनं मुष्णाति
वह् धातुयोगे
सेविका फलानि गृहं वहति
जि धातुयोगे
कृष् धातुयोगे
बालकः अजां वनं कर्षति
शास् धातुयोगे
ऋषिः शिष्यान् धर्मं शास्ति
नी धातुयोगे
कृषकः धेनुं वनं नयति
द्वितीया
द्विकर्मकधातुयोगे

द्वितीयाविभक्तिः

अभितः के योग में	ग्रामम् अभितः जलमस्ति
समया के योग में	ग्रामं समया विद्यालयः अस्ति
निकषा के योग में	विद्यालयं निकषा औषधालयः अस्ति
हा के योग में	हा निर्धनताम्
प्रति के योग में	सः नगरं प्रति गच्छति
अन्तरा के योग में	पितरं मातरं चान्तरा सुतः अस्ति
विना के योग में	नारीं विना जीवनं नास्ति

द्विकर्मकधातुयोगे द्वितीया भवति

दुह् धातु के योग में	गोपः धेनुं दुग्धं दोग्धि
याच् धातु के योग में	याचकः धनिकं धनं याचते
पच् धातु के योग में	पाचकः तण्डुलान् ओदनं पचति
दण्ड् धातु के योग में	भूपतिः तस्करं शतं दण्डयति
रुध् धातु के योग में	गोपः धेनुं वनम् अवरुणद्धि
प्रच्छ् धातु के योग में	अध्यापकः शिष्यं प्रश्नं पृच्छति
चि धातु के योग में	रञ्जना लतां पुष्पाणि अवचिनोति
ब्रू धातु के योग में	गुरुः शिष्यान् धर्मं ब्रूते

द्विकर्मकधातुयोगे द्वितीया भवति

जि धातु के योग में	वञ्चकः श्रेष्ठिनं शतं जयति
शास् धातु के योग में	ऋषिः शिष्यान् धर्मं शास्ति
मथ् धातु के योग में	गोपिका दुग्धं नवनीतं मथ्नाति
मुष् धातु के योग में	तस्करः धनिकं धनं मुष्णाति
नी धातु के योग में	कृषकः धेनुं वनं नयति
हृ धातु के योग में	आरक्षी चोरं वस्त्रं हरति
कृष् धातु के योग में	बालकः अजां वनं कर्षति
वह् धातु के योग में	सेविका फलानि गृहं वहति

तृतीयाविभक्तिः

कर्मवाच्ये कर्तरि	रामेण ग्रामः गम्यते
भाववाच्ये कर्तरि	बालकेन सुप्यते
करणकारके	रामः कलमेन लिखति
प्रकृत्यादिशब्दैः	दुग्धं प्रकृत्या मधुरं भवति
अपवर्गे/फलप्राप्तौ मार्गवाचिशब्दे	क्रोषेण पुस्तकं पठितम्
समयवाचकशब्दे	मासेन व्याकरणम् अधीतम्

रामेण ग्रामः गम्यते
बालकेन सुप्यते
रामः कलमेन लिखति
मुग्धं प्रकृत्या मधुरं भवति
पादेन खञ्जः बालकः
सः जटाभिः तापसः प्रतीयते
शतेन सः धेनुं क्रीतवान्
स्वर्णकुण्डलमिदं माषेण ऊनमस्ति
मासेन व्याकरणम् अधीतम्
क्रोशेन पुस्तकं पठितम्
कर्मवाच्ये कर्तरि
भाववाच्ये कर्तरि
करणकारके
अङ्गविकारे
अपवर्गे
तृतिया

धर्मेण हीनः नरः पशुः तुल्यः भवति
रजतखण्डमिदं माषेण किञ्चित् न्यूनमस्ति
स्वाभिमानेन शून्यः नरः मृतः एव भवति
लोभेन रहितः सुखं लभते
अलं विवादेन
कृतम् आलस्येन
कलहेन किम्
धनेन किं प्रयोजनम्
सः अध्ययनेन तत्र गच्छति
धनिकानां निर्धनैः कार्यं न भवति
हीनः इति योगे
न्यूनः इति योगे
शून्यः इति योगे
रहितः इति योगे
अलम् इति योगे
कृतम् इति योगे
किम् इति योगे
प्रयोजनम् इति योगे
हेतुवाचकशब्दे
कार्यम् इति योगे
तृतिया

मूर्खेण पुत्रेण कः गुणः
निरक्षरेण नरेण कः अर्थः
बधिरे गीतेन कः लाभः
रामेण सह गतवती सीता
सः कुबेरेण सदृशः अस्ति
धेन्वा साकं वत्सः याति
सः मया सार्धं पठति
सः मम भ्राता समः
मूर्खैः पशुभिः समानः
गुणः इति योगे
अर्थः इति योगे
लाभः इति योगे
सह इति योगे
सदृशः इति योगे
साकम् इति योगे
सार्धम् इति योगे
समः इति योगे
समानः इति योगे
तृतिया

तृतीयाविभक्तिः

अङ्गविकारे	पादेन खञ्जः बालकः
लक्षणवाचकशब्दे	सः जटाभिः तापसः प्रतीयते
मूल्यवाचकशब्दे	शतेन सः धेनुं क्रीतवान्
ऊनः इति योगे	स्वर्णकुण्डलमिदं माषेण ऊनमस्ति
हीनः इति योगे	धर्मेण हीनः नरः पशुतुल्यः भवति
न्यूनः इति योगे	रजतखण्डमिदं माषेण किञ्चित् न्यूनमस्ति
शून्यः इति योगे	स्वाभिमानेन शून्यः नरः मृतः एव भवति
रहितः इति योगे	लोभेन रहितः सुखं लभते
अलम् इति योगे	अलं विवादेन
कृतम् इति योगे	कृतम् आलस्येन
किम् इति योगे	कलहेन किम्
प्रयोजनम् इति योगे	धनेन किं प्रयोजनम्
हेतुवाचकशब्दे	सः अध्ययनेन तत्र गच्छति
कार्यम् इति योगे	धनिकानां निर्धनैः कार्यं न भवति

तृतीयाविभक्तिः

गुणः इति योगे	मुर्खेण पुत्रेण कः गुणः
अर्थः इति योगे	निरक्षरेण नरेण कः अर्थः
लाभः इति योगे	बधिरं गीतेन कः लाभः
सह इति योगे	रामेण सह गतवती सीता
साकम् इति योगे	धेन्वा साकं वत्सः याति
सार्धम् इति योगे	सः मया सार्धं पठति
समः इति योगे	सः मम भ्रात्रा समः
समानः इति योगे	मूर्ख पशुभिः समानः
सदृशः इति योगे	सः कुबेरेण सदृशः अस्ति

प्रो. मदन मोहन झा

चतुर्थीविभक्तिः

सम्प्रदान में चतुर्थी विभक्ति होती है।
यथा- धनिकः याचकाय धनं ददाति

रुच् धातुयोगे	मह्यं दुग्धं रोचते	स्वद् धातुयोगे	तुभ्यं तक्रं स्वदते
धृ-णिच् योगे	सः मह्यं शतं धारयति	क्रुध् धातुयोगे	पिता पुत्राय क्रुध्यति
कुप् धातुयोगे	शिक्षकः छात्राय कुप्यति	द्रुह् धातुयोगे	रावणः रामाय द्रुह्यति

चतुर्थीविभक्तिः

सम्प्रदान में	धनिकः याचकाय धनं ददाति
रुच् धातुयोगे	मह्यं दुग्धं रोचते
धृ-णिच् योगे	सः मह्यं शतं धारयति
कुप् धातुयोगे	शिक्षकः छात्राय कुप्यति
स्वद् धातुयोगे	तुभ्यं तक्रं स्वदते
क्रुध् धातुयोगे	पिता पुत्राय क्रुध्यति
द्रुह् धातुयोगे	रावणः रामाय द्रुह्यति
ईर्ष्या योगे	कान्ता शान्तायै ईर्ष्यति
स्पृह् योगे	माला पुष्पेभ्यः स्पृह्यति
स्वस्ति योगे	प्रजाभ्यः स्वस्ति
अलमिति योगे निषेधार्थे	रामः रावणाय अलम्
असूया योगे	दुर्जनः सज्जनाय असूयति
नमः योगे	शंकराय नमः, विष्णवे नमः
स्वाहा योगे	अग्नये स्वाहा
दानार्थे	ब्राह्मणाय धनं ददाति, विप्राय अन्नं ददाति

चतुर्थीविभक्तिः

ईर्ष्या योगे	कान्ता शान्तायै ईर्ष्यति	असूया योगे	दुर्जनः सज्जनाय असूयति
स्पृह् योगे	माला पुष्पेभ्यः स्पृह्यति	नमः योगे	शंकराय नमः विष्णवे नमः
स्वस्ति योगे	प्रजाभ्यः स्वस्ति	स्वाहा योगे	अग्नये स्वाहा
अलमिति योगे निषेधार्थे	रामः रावणाय अलम्	दानार्थे	ब्राह्मणाय धनं ददाति विप्राय अन्नं ददाति

प्रो. मदन मोहन झा

पञ्चमीविभक्तिः

पञ्चमी विभक्ति का प्रयोग पृथक् करने के अर्थ में होता है।

अपादाने	वृक्षात् पत्रं पतति
विरामः	सत्यनिष्ठावान् पुरुषः स्वकर्त्तव्यात् न कदापि विरमति
प्रमादः	छात्रः पठनात् प्रमादं करोति, स्वाध्यायात् मा प्रमदितव्यम्
भी	बालकः कुक्कुराद्बिभेति
त्रै	बालकं सिंहात् त्रायते
लज्जा	वधूः श्वसुरात् लज्जते

पञ्चमी विभक्ति का प्रयोग पृथक् करने के अर्थ में होता है।

प्रो. मदन मोहन झा

पञ्चमीविभक्तिः

जन्	ब्रह्मणः प्रजाः जायन्ते
ऋते	श्रमात् ऋते कुतः विद्या
पृथक् योगे	श्रमात् पृथक् न साफल्यम्
बिना योगे	ज्ञानात् बिना न मुक्तिः
उद्यमे	उद्यमात् बिना कुतः धनम्
प्र-भू	गंगा हिमालयात् प्रभवति
येन पठ्यते	छात्रः अध्यापकात् अधीते
अन्य	ईश्वराद् अन्यः कः रक्षकः
इतरः	धर्माद् इतरः कः अवलम्बः
बहिः	उद्योगात् सर्वं प्राप्नुवन्ति जनाः
अनन्तरम्	सोमवासरादनन्तरं मंगलवासरः
प्रभृतिः	बाल्यात् प्रभृति अनृतं नोक्तवान्
तुलनायाम्	रामः श्यामात् पटुतरः

प्रो. मदन मोहन झा

षष्ठी - विभक्तिः

सम्बन्धे	एतत् रामस्य पुस्तकम् अस्ति
स्मृ	पत्नी पत्युः स्मरति
ईशः	ब्रह्मा संसारस्य ईशः

षष्ठी - विभक्तिः

षष्ठी - विभक्तिः

सम्बन्धे
एतत् रामस्य पुस्तकम् अस्ति

तुल्यः
रामः पितुः तुल्यः आसीत्

स्मृ
पत्नी पत्युः स्मरति

ईशः
ब्रह्मा संसारस्य ईशः

प्रो. मदन मोहन झा

षष्ठी - विभक्तिः

अधि-इ
बालकः मातुः अध्येति

सदृशः
मोहनः जनकस्य सदृशः अस्ति

दया
रामः भरतस्य दयते

प्र-भू
अहम् आत्मनि प्रभवामि

षष्ठी - विभक्तिः

तुल्यः	रामः पितुः तुल्यः आसीत्
अधि-ई	बालकः मातुः अध्येति
दया	रामः भरतस्य दयते
प्र-भू	अहम् आत्मनि प्रभवामि
सदृशः	मोहनः जनकस्य सदृशः अस्ति

प्रो. मदन मोहन झा

सप्तमी - विभक्तिः

आधारे	अध्यापकः श्यामफलके लिखति	निर्धारणे	रमा सर्वासु छात्रासु सुन्दरतमा
स्निह्	पिता पुत्रे स्निह्यति	अनु-रज्	प्रजाः नृपे अनुरज्यन्ते
गृह्	नारीं केशेषु गृहित्वा कर्षति	ह (हन्)	त्वं निरपराधे जने कथं प्रहसि
बध्	सः धेनुं वृक्षस्य मूले बध्नाति	विश्वस्	दुर्जनेषु कः विश्वसिति
क्षिप्	व्याधः मृगे इषून् क्षिपति	मुच्	रामः राक्षसेषु शरान् अमुञ्चत्
कुशलः	रामः गणिते कुशलः अस्ति	निपुणः	रमेशः मदङ्गवादने निपुणः
दक्षः	बालकः अध्ययने दक्षः	पण्डितः	सोहनः नीतिशास्त्रेपण्डितः

सप्तमी विभक्तिः
आधारे
अध्यापकः श्यामफलके लिखति
स्निह्
पिता पुत्रे स्निह्यति
गाह्
गावः केदारेषु गाहित्वा चरन्ति
बध्
सः धेनुं वृक्षस्य मूले बध्नाति
क्षिप्
व्याधः मृगे इषून् क्षिपति
कुशलः
रामः गणिते कुशलः अस्ति
दक्षः
बालकः अध्ययने दक्षः

प्रो. मदन मोहन झा

सप्तमी विभक्तिः
निर्धारणे
रमा सर्वासु छात्रासु सुन्दरतमा
अनु-रञ्ज्
प्रजाः नृपे अनुरज्यन्ते
हस्
त्वं निरपराधे जने कथं प्रहससि
विश्वस्
दुर्जनेषु कः विश्वसिति
मुच्
रामः राक्षसेषु शरान् अमुञ्चत्
निपुणः
रमेशः मृदङ्गवादने निपुणः
पण्डितः
मोहनः नीतिशास्त्रे पण्डितः